

SECHS SCHÖNE BÜCHER + SIX BEAUX LIVRES + ŠEST LIJEPIH KNJIGA ili MVMMSCHANTZ DES TODE

Rad je nadahnut autorovom osobnom zbirkom, koja je trebala biti temelj privatnog Muzeja lijepo knjige, a čija je realizacija prekinuta zbog administrativnih prepreka. Sama ideja knjige kao muzealnog i umjetničkog predmeta već je više puta akcentirana u autorovih nekoliko radova, pa je ovo više kombinacija lijepo i rijetke knjige kao izvora novih spoznaja iznesena na osoban način, kako je zbirka i nastajala.

Dr. sc. Mladen Radić

HR-31000 Osijek
Vukovarska cesta 20

Stručni rad

UDK: 095:096>(407.5)(091)

Ključne riječi: lijepa knjiga, ilustracija, umjetnici, književnici, tiskarska tehnika, slikarska tehnika, korice, vrsta papira, tipografija, *ex libris*, posveta, katalog, Austrija, Francuska, Hrvatska, secesija, ekspresionizam, nadrealizam, dada, zenitizam.

3/III (trećih 6/18)

Pojam „lijepa knjiga” nerijetko se povezuje uz Daniela Henryja Kahnweilera, koji započinje 1909. godine izdavati seriju knjiga poznatih avangardnih pisaca Guillaume Apollinaire, Max Jacob, Andre Malraux, Erik Satie, Gertrude Stein, Tristan Tzara, Maurice de Vlaminck i dr.), a koje ilustriraju avangardni slikari (Andre Derain, Pablo Picasso, Fernand Léger, Georges Braque, Elie Lascaux, Juan Gris, Maurice de Vlaminck).

U povodu 50 godina edicije „D.-H. Kahnweiler” izdan je 1959. sjajan mali katalog „50 Ans D’Edition de D. – H. Kahnweiler“, Galerie Louis Leiris, 13 novembre-19 décembre 1959. Njegov me sadržaj natjerao da započnem „sumanut projekt” prikupljanja lijepih knjiga, a potom iz svega nastaje ideja privatnog muzeja lijepe knjige u suradnji s Gradskim poglavarstvom koji nikada nije realiziran. O katalogu je bilo više riječi u drugoj trećini ovoga rada (Osječki zbornik br. XXXVII).

No sam pojam „lijepa knjiga” zapravo zvuči općenito i taj dualizam tekst – slika osobito je važan u rukopisnim knjigama srednjeg vijeka, ali i nakon pronalaska tiskarskog stroja u Europi. Dugo su knjige i ilustracije tiskane bez ukrasnih otisnutih korica, ali i bez boja (15. – 18. stoljeće). Samo su rijetka i skupa izdanja ručno doslikavana, odnosno kolorirana. Tek pronalaskom litografskog tiska i bakrotiska u boji (William Blake) krajem 18. i početkom 19. stoljeća tisak u boji postaje dostupniji, ali i dalje tehnološki kompliciran. Ofsetni tisak uvodi boju kao relativno jednostavniji postupak u izradi ilustracija u boji, no pojedina umjetnička izdanja i dalje često upotrebljavaju klasične grafičarske tehnike bakropisa, drvoreza, litografije i sl. i zapravo postaju umjetnička djela uvezana u knjige i dostupna širokoj publici. Treba ipak naglasiti da reprodukcije umjetničkih radova u koloru nisu nikada vjerna replika originala, a često su i daleko od toga i promatrača zapravo dovode u zabludu.

U ovome radu odlučio sam se za „čarobnu formulu 6 + 6 + 6”, odnosno 18 „pakleno lijepih” knjiga kao izbor iz naše male zbirke lijepih knjiga i publikacija kako bih pokušao dočarati ne samo naziv „lijepa knjiga” nego i poveznice s našim umjetnicima, književnicima, osobama i događajima, a koji su ostavili trag u njima/knjigama na različite načine. Otisnuti sadržaj uglavnom je samo ilustracija ilustracijama, a zabilješke, posvete, naslovnice, ilustracije, podatci o knjizi kao predmetu (broj komada, vrsta papira, izdavač, tiskar, cijena i sl.) zapravo su tema ili zagonetka koju je trebalo razotkriti.

Kao što sam već naglašavao, nije mi primarni cilj komentirati književna djela, osobito ne hrvatskih autora, osim možda u kulturološkom, povijesnom ili društvenom okviru, nego prije svega objaviti knjige kao umjetnički ili muzejski predmet, pa i predmet kao povijesni izvor, što kod nas nije osobito iskorišten pristup obrade knjižnog sadržaja niti je osobito pretraživ u suvremenim medijima ili na portalima. Ipak, nije mi ni cilj pretjerivati u faktografiji i

poznatim podacima o književnicima i slikarima. Stoga ću na kraju pokušati u osnovnim crtama obraditi samo nekoliko (6) hrvatskih djela iz zbirke, jer ova domaća priča svakako zaslužuje mnogo ozbiljniji i opsežniji rad, posebno pojedine cjeline i razdoblja.

ŠEST LIJEPIH KNJIGA

Zadnju šesticu bilo je najteže odabrati, jer su trebale predstavljati izbor iz lijepih i posebnih knjiga hrvatskih književnika i slikara, odnosno knjige izdane na području Hrvatske kroz dvije države u kojima su politički odnosi krucijalno utjecali na književnost i umjetnost, kao uostalom svagdje u svijetu u prijelomnim povijesnim zbivanjima (Austro-Ugarska, SHS/Kraljevina Jugoslavija).

Ipak, prvu u izboru bilo je jednostavno izdvojiti, ne samo zbog kronologije izdavanja knjiga. To je posmrtno izdanje posvećeno Silviju Strahimiru Kranjčeviću pod jednostavnim naslovom „Pjesme”, koje je Društvo hrvatskih književnika „izdalo o pjesnikovoj dvadesetpet-godišnjici” u Zagrebu 1908. godine. Iz Pripomene na devetoj stranici zapravo saznajemo da je tisak zamišljen kao posveta Kranjčeviću u povodu 25. obljetnice „što je Silvije Str. Kranjčević hrvatskom narodu dao svoju prvu pjesmu”.

I kada se je naše društvo spremalo da tom prigodom svome pravom članu iskaže svoje priznanje i sav hrvatski narod pozove, da na dostojan način izrazi svoju zahvalnost tome najoriginalnijem i najumnijem savremenom hrvatskom pjesniku, za toliki duševni kapital i pjesničko biserje, što ga je pjesnik srcem i umom svojim salio u svoje neumrle stihove, stiže ujedno vijest, da je Kranjčević gotovo beznadno bolestan i da prijeti opasnost, da bi njegov po hrvatsku književnost tako dragocjen život mogao prerano utnuti. Prema tome nam je bila prva misao, da bolesnom pjesniku namaknemo nužna sredstva, koja bi mu omogućila, da u kojem lječilištu potraži lijeka svojoj bolesti. Odlučili smo se stoga za ovo malobrojno ali birano izdanje njegovih posljednjih i nekih još ne sakupljenih pjesama, te smo pozvali sve pjesnikove poštivače i hrvatske rodoljube, da predbrojkom na ovo izdanje stave svoj obol na oltar dragocjenog pjesnikovog života i tako pjesniku odadu poštu o 25-godišnjici njegovog pjesničkog rada.

I nismo se prevarili. Usprkos za naše prilike dosta visokoj cijeni, koju smo obzirom na svrhu bili prisiljeni udariti, našlo se je u kratki čas 500 pjesnikovih poštivača i rodoljuba iz svih slojeva našeg naroda, koji su se odazvali našem pozivu i tako omogućili ovo izdanje. Na žalost, nije nam bilo dano, da doista spasemo dragocjeni život pjesnikov. Bolest njegova nije više dopustila, da ga se prenese u koje lječilište, i on za uvijek sklopi svoje umne oči na 29. listopada 1908.

Kroz to ostala je i ova zbirka donekle krnja, jer pjesnik nije više dospio, da izvede neke toj zbirci namijenjene pjesme. Mi je prema tome ne dirajući u pjesnikov izbor i sastav, predajemo našem narodu onako, kako nam ju je pjesnik ostavio.

Čisti utržak pako te knjige namijenili smo sada pjesnikovoj jedinici kéerci.

Zagreb, koncem prosinca 1908. Društvo hrvatskih književnika.

Iz ovoga sumornog uvoda može se iščitati ne samo o kakvoj je zbirci riječ i u kojem je kobnom trenutku nastala nego posredno i kada je njegov portret u knjizi nastao (Bela Csikos-Sessia)¹, koliko su Kranjčevića poštovali njegovi kolege pisci i koliko ga je volio njegov hrvatski narod. Iako sjajna i ujedno turobna, samrtna je poezija s pridruženim ilustracijama izrađenim samo za ovo izdanje i otisnutim u tehnici monotipije malo remek-djelo. Međutim sve odiše golemom tugom i ne mogu napisati da je riječ o lijepoj knjizi. Ili možda ipak da je riječ o lijepoj knjizi o smrtnosti i besmrtnosti. Prva pjesma „Motto” to zorno oslikava: „... Pjena na sunašcu titra,/Teče, dok ne proteče - /Srećan ko slova joj hitra/U srcu čitati znade:/Da svi nam jadi i nade/Imadu svoj dan i veče!”

Sl. 1. Portret Silvija Strahimira Kranjčevića, Bela Csikos-Sessia, 1908.

Knjiga je divot-izdanje u svim elementima (korice 25 x 21; tvrdi uvez, šivano, hrbat sa zlatotiskom, papir, 18 ilustracija, 115 str.) iako korice nisu ilustrirane. Crno na smeđoj podlozi otisnut je motiv koji se dobiva slično marmorizaciji papira, ali vjerojatno je tehnički srodan procesu kojim se koristio Max Ernst, kada se boja stavlja između dviju glatkih površina koje se potom razdvajaju.

Predlist i zalist su maslinastozeleni tvrdi papir s vodoravnom strukturom linija. Papir je gotovo kao karton, dosta krt i požutio. Na osmoj stranici važan je podatak da je knjiga izrađena u Svjetlotisku R. Mosingera, u Štampi dioničke tiskare u Zagrebu. Naravno, to je ona ista „svjetlotiskara” (prva svjetlotiskara, osnovana 1899.!) koju je naslijedio Franjo Mosinger i zbog čijeg se preuzimanja nakon smrti oca Rudolfa morao vratiti s nedovršena studija arhitekture iz Beča 1916. godine. Otac je imao i fotografski studio, koji Franjo također nasljeđuje.²

Važno je napomenuti da su sve ilustracije u ovoj knjizi upravo otisnute posebno tehnikom svjetlotiska³, za koju je specifično nedostatak zrna i relativno komplicirana kemijska procedura, odnosno fini tonski prijelazi, pa se upravo zato upotrebljava za reprodukciju umjetničkih djela. I broj otisaka relativno je ograničen (do 1000 komada).

Knjiga je tiskana u 500 primjeraka po cijeni od 20 kruna po vezanom primjerku, a 20 primjeraka otisnuto je na finom kartonu i uvezano u kožu izvan predbrojke prodaje uz cijenu od 50 kruna, što je u ono vrijeme bio visok iznos, osobito za knjigu (str. 115.).

U kazalu (str. 113. – 114.) navedeni su naslovi pjesama i autori ilustracija (Mihovil Krušlin, Branimir Petrović, Lina Virant, Ljubo Babić).

Osim Kranjčevićeva portreta na kojem Smrt u obliku mlade djevojke sa srpom ispred pjesnika priprema njegov „odlazak”, i sve druge ilustracije/slike prepune su simbolike smrti i prolaznosti života, muke i vjere. Vrlo je vjerojatno portret u ulju nastao između pjesnikove smrti i izlaska knjige iz tiska (Kranjčević umro 29. listopada 1908., a Pripomena u knjizi datirana potkraj prosinca 1908.).

1 S. S. Kranjčević umro 29. listopada 1908.

2 Od 1885. do 1887. izučio za fotografskog majstora u Beču.

3 <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59122>.

MOTTO.

.... Pjena na sunašcu titra,
Teče, dok ne proteče — —
Srećan ko slova joj hitra
U srcu čitati znade:
Da svi nam jadi i nade
Imadu svoj dan i veče!

Sl. 2. Ilustracija Mihovila Krušlina za pjesmu „Moto“

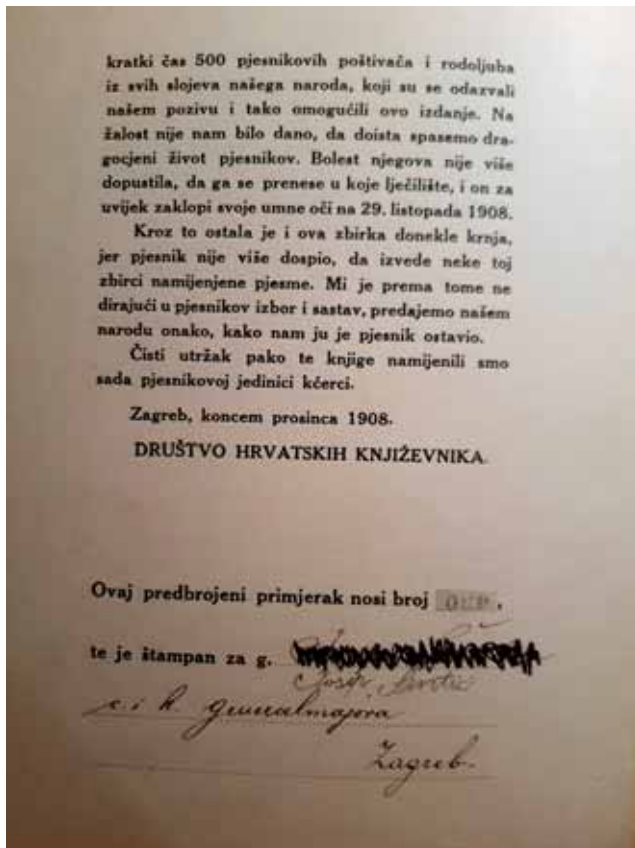
Sl. 3. Ilustracija Branimira Petrovića za pjesmu „Na голу sjegjah kamenu“

Sl. 4. Ilustracija Ljube Babića za pjesmu „Triptih II“

Dodatnu vrijednost ovom primjerku svakako daje posebno otisnut „formular” ispod Pripomene s tekstem: „Ovaj predbrojeni primjerak nosi broj ‘89’ (ručno otisnut), te je štampan za g. ...”. Na crtkane linije trebao se upisati vlasnik knjige koji je uplatio predbilježbu. Nekomu je očito smetalo ime nekadašnjeg vlasnika pa iako nije upisano ime novog vlasnika, prvi vlasnik zacrnjen je tušem ili tintom. No ipak smo uspjeli „prosvjetlivanjem papira” odgonetnuti ime „c. i k. generalmajora” iz Zagreba, a to je bio podmaršal Josip Šintiće, veliki hrvatski domoljub i podupiratelj Matice hrvatske, koji nije propuštao priliku u vojnom mimohodu svojih jedinica narediti izvođenje „Lijepe naše”. Zanimljivo je da je istom tintom kojom su upisani podatci o vlasniku podvučen i naslov pjesme „Ja mišljah...”, što je vjerojatno bio izbor samog Šintiće (str. 54).

Iza predlista, na praznoj stranici (samo oznaka Društva hrvatskih književnika), gore u sredini rukom je oznaka „13.”, a u lijevom gornjem uglu običnom olovkom tekst „Zagreb, 24/XII 1909.” i pisani paraf „Šn”, što jasno upućuje na Josipa Šintiće.

Sl. 5. Djelomično uništen ex libris prvog vlasnika knjige general-majora Josipa Šintiće

Na zalistu nečitak je potpis drugog (?) vlasnika običnom olovkom.

Naposljetku treba istaknuti podatke ispod Bilješki u kojima su navedene pjesme koje je Kranjčević napisao u bolesti, odnosno pred smrt. Pjesnik je sam izabrao za ovu zbirku i neke ranije objavljene pjesme.

Budući da se radi o uglavnom poznatim hrvatskim umjetnicima, samo nekoliko riječi o manje poznatoj i nedovoljno istraženom umjetnici Lini Virant.

Lina Virant Crnčić (Zagreb, 1879. – Zagreb, 1949.), obrazovana slikarica, ostavila je važan trag slikajući mrtvu prirodu, marine, krajolike, oltarne slike, predmete umjetničkog obrta, a bavila se i ilustracijom knjiga i dizajnom. Učila je u slikarskoj školi Mencija Clementa Crnčića i Bele Čikoša Sesije (udaje se za Mencija Klementa Crnčića odmah nakon završetka studija 1910.). Osnivačica je i prva predsjednica Kluba likovnih umjetnica te je sudjelovala na brojnim izložbama.⁴ U našoj knjizi autorica je triju ilustracija, a osobito je zanimljiva ona uz pjesmu „Po pučini”, gdje u Crnčićevoj maniri prikazuje uzburkanu pučinu.

Sl. 6. Ilustracija Line Virant za pjesmu „Po pučini”

Još jedna tanka knjižica od osam listova, odnosno 16 nepaginiranih stranica (korice 22,8 x 15,3; šivano) došla je u našu zbirku na neobičan način, kao u bajci ili slikovnici. To je zenitistička zbirka pjesama Marijana Mikca „Efekt na defektu”, izdana u Beogradu 1923. godine na ćirilici u izdanju Zenita.

⁴ Crnčić-Virant, Lina. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. IZ Miroslav Krleža, 2021., pristupljeno 16. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=12774>. Petrak, Petra (2014). Opus umjetnice Line Virant Crnčić. Diplomski rad. Filozofski fakultet Zagreb, Odsjek za povijest umjetnosti (mentor Dragan Damjanović).

Već je podosta godina otkako se sajam antikviteta u osječkoj Tvrdi etablirao u regiji, ali i šire, u Hrvatskoj, pa i okolnim zemljama. Neobičan vrlo visok gospodin u crnom fraku s visokim crnim cilindrom i bradom zauzeo je dobar dio prostora uz istočnu fontanu na Trgu Sv. Trojstva s bogatom ponudom na pultovima, ali i na podu oko fontane. Govorio je otegnuti ekavski i nisam ga prije viđao na sajmu. Imao je i pomoćnike, kao neki gazda iz prošlosti.

No bez obzira na mnogo stvari na pultovima pozornost mi je privukla knjižica naslonjena na fontanu s jasnim dadaističkim/zenitističkim elementima na koricama. Zbog daljine nisam baš bio siguran o čemu je riječ pa sam ga zamolio mogu li pogledati. Nakon listanja on je mene prvi upitao zanima li me knjiga i nakon mog potvrdnog odgovora ponudio mi ju je kao dar. Rado sam prihvatio jer sam znao tko je autor, ali i tko je ilustrirao korice, a ponešto i časopisu Zenit i dadaizmu.

Nisam ništa kupio pa sam mogao samo naslutiti razlog dara. Moguće da je gospodin s cilindrom bio razgaljen što nekoga u Hrvatskoj još zanima knjiga na ćirilici i pokret zenitista, čiji je začetnik bio Ljubomir Micić, koji je 1923. godine preselio uredništvo časopisa Zenit iz Zagreba u Beograd. Propagirao je balkanizam i Beograd kao avangardno središte Balkana i Europe, a Srbe kao predvodnike južnih Slavena, koje ne želi podređene i kulturno ovisne o Europi, koja je u degeneraciji, nego kao predvodnike u balkanizaciji Europe.

Ispostavilo se da je knjižica vrlo rijetka. No to me nije posebno oduševilo, mnogo više sama priča i bogat sadržaj, odnosno kontekst ove možda nekome i ne lijepe knjige, ali zasigurno sjajnog dokumenta umjetničkih, književnih i političkih zbivanja ne samo u novonastaloj Jugoslaviji nego i jasna odraza europskih umjetničkih zbivanja na hrvatsku, odnosno jugoslavensku likovnu, književnu i političku klimu i obrnuto.

Stvaratelji ovog izdanja Zenita br. 4 Marijan Mikac i Josif Klek zapravo su „izbjeglice” iz Zagreba i, kako se poslije pokazalo, ključne umjetničke figure u Hrvatskoj u nadolazećim desetljećima. Josif Klek, kako ga naziva uredništvo Zenita, zapravo je hrvatski umjetnik/slikar Josip Seissel ili kako se on sam potpisuje pseudonimom Jo Klek. Autor je sjajne ilustracije na koricama (u crnom krugu „Klek“), a vjerojatno i izvrsne tipografije cijele zbirke iako to nigdje nije eksplicitno navedeno. Zanimljivo je da je Seissel (Klek) na ilustraciji korica pojam „zenitizam” i svoj pseudonim napisao latinicom. Na drugoj stranici prednjih korica, u skladu s običajima francuskih izdavača, navedeno je u okviru da je 30 primjeraka „otštampano na bojadisanom papiru s tvrdim omotom koje je autor svojeručno numerisao i potpisao”. Beogradska tiskara „Vreme” otisnula je knjižicu, a na engleskom je navedeno: Copyright 1923 by „Zenit” Belgrade, što jasno govori o želji za međunarodnom rekognicijom. Veliki broj 4 broj je izdanja Zenita.

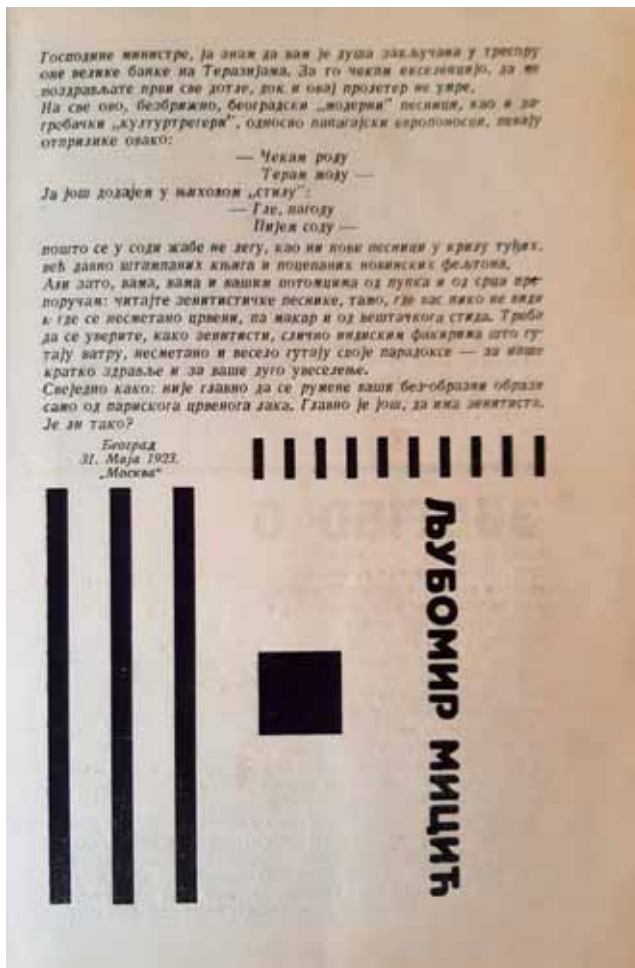

Sl. 7. Naslovna ilustracija zenitističke zbirke pjesama Marijana Mikaca koju je ilustrirao Josip Seissel

Na prvoj stranici stražnjih korica generalije su izdavača (Zenit / međunarodni časopis za zenitizam i novu umetnost /direktor: Ljubomir Micić / Uredništvo i uprava: Beograd, Birčaninova ulica 12), zatim nekoliko redaka šaljiva, hvalisava tona o važnosti Zenita („Zenit izlazi jedanput mesečno na zaprepašćenje sviju Srba, Hrvata i Slovenaca / Zenit je jedini časopis na Balkanu i celoj Evropi koji donosi nigde neobjavljene priloge najznačajnijih svetskih pisaca, slikara, skulptora, arhitekata – u originalu sviju jezika na globusu.”). Godišnja pretplata iznosi 50 dinara. Ispod su navedeni naslovi do tada izdanih naslova i dva naslova u pripremi, od kojih je jedan i knjiga Josifa Kleka „Simetrije u prostoru – zenitističko slikarstvo i balkanska arhitektura u 20 reprodukcija“!

Na stražnjoj stranici korica pokraj generalija na srpskom i francuskom zanimljiv je tekst, vjerojatno uredništva ili Micića, o zenitizmu: „Nalazeći se napokon u kulturnom centru Balkanskog Poluostrva – Beogradu, zenitiste produžuju novoumetničku akciju međunarodnog pokreta, koji je začeo 1921. godine u našoj zemlji. Kao četvrto izdanje ‘Zenita’, međunarodnog časopisa za zenitizam i novu umetnost, izišla je ovih dana knjiga pod napisom ‘EFEKT NA DEFECTU’, delo mladog pisca i pesnika zenitističke škole, sa predgovorom osnivača i šefa zenitističkog pokreta

uopšte u svetu i u našoj zemlji. Knjiga je opremljena rafinovanom tipografskom tehnikom a naslovni list crtao je mladi zenitistički slikar koji je učinio i prve kostime zenitističkog pozorišta. 'EFEKT NA DEFEKT', takođe pokazuje, jasno i precizno, svu ozbiljnost i napor zenitista, da pošto-poto unesu u našu mlaku književnost novinu, kao sveže i originalne elemente naše mlade, buntovne i neizražene rase. / Zenitistički principi, kojih se strogo drži i ovaj mladi autor, određeni su, što je velika retkost kod naših starih i mladih pisaca. Zenitiste jedini otvoreno ispovedaju, što žele i što hoće: BORE SE ZA NOVU BALKANSKU KULTURU I CIVILIZACIJU, u kojoj odsada Srbi, odnosno Južni Sloveni pod njihovim kulturnim vodstvom ne smeju biti podređeni ni kulturno ovisni od Evrope, koja je u degeneraciji. Naprotiv: ZENITISTI BORE SE ZA BALKANIZACIJU EVROPE!" Cijena knjige bila je 10 dinara.

Sl. 8. Primjer tipografije i pjesme u „Efekt na defektu“ Marijana Mikca

Korice su od bijelog tanjeg kartona, a predlist i zalist od svijetloljubičastog papira. Na predlistu tankom grafitnom olovkom čitko je napisan teško čitljiv pojam na ćirilici (?), a čini se da završava na „...ajstvo“ i moguće da ga je napisao sam autor ili netko od izdavača. Korice, osobito stražnje, dosta su flekave s tragovima vlage.

Dosta opsežan uvod pod naslovom „Vo imja zenitizma/ uverenje“ potpisao je Ljubomir Micić i datirao ga Beograd/31. maja 1923./“Moskva”, a knjiga sadržava 14 pjesama s tipografskim rješenjima.

Marijan Mikac, hrvatski književnik i filmski djelatnik (Senj, 29. siječnja 1903., Atlantski ocean kraj Cape Towna, 16. ožujka 1972.), nakon završetka Pomorske škole u Bakru i plovidbe otišao je u SAD i početkom dvadesetih radio u filmskoj industriji. Nakon povratka u domovinu bavi se književnošću, novinarstvom i filmom. U književnosti djeluje od 1923. kao pripadnik zenitističkog pokreta Ljubomira Micića („Efekt na defektu”, 1923.; „Fenomen majmun”: zenitistički roman, 1925.). Osim zbirke crtica, aforizama i autobiografskih zapisa („Pod teretom lenger”, 1926.) i novelističke zbirke „Mornari, žene, leševi” (1942.), objavljuje 1937. godine satirični roman „Doživljaji Morica Švarca u Hitlerovoj Njemačkoj”. Objavljuje i članke o filmu u časopisu Nova Evropa. U vrijeme NDH ravnatelj je Ravnateljstva za film i kasnije Državnog slikopisnog zavoda „Hrvatski slikopis” (Croatia film) te organizira filmsku proizvodnju. Od 1947. je u iseljeništvu (Argentina, Australija, Španjolska), gdje se bavi pisanjem („U povorci smrti: roman iz doba hrvatske tragedije god. 1945”, izd. 1954., Film u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, 1971., i dr.). Umro je na brodu na putu iz Španjolske u Australiju.⁵

Jo Klek, Josif Klek, odnosno Josip Seissel, hrvatski je arhitekt, slikar i urbanist (Krapina, 10. siječnja 1904. – Zagreb, 19. veljače 1987.). Diplomirao je arhitekturu na Tehničkom fakultetu u Zagrebu 1929. godine. Radio je u Odsjeku za regulaciju grada Zagreba, a nakon 1945. godine pri Ministarstvu građevina. Od 1962. redovni je član JAZU (danas HAZU), a od 1965. redovni profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Projektirao je Jugoslavenski paviljon na Svjetskoj izložbi u Parizu 1937., a poslije Drugog svjetskog rata sudjelovao je u izradi brojnih urbanističkih rješenja, studija i planova (Nikšić, groblje Miroševac, Plitvička jezera i brojna druga). Od 1921. bavi se slikarstvom pod pseudonimom Jo Klek i pripada avangardnoj skupini umjetnika okupljenih oko časopisa Zenit (izložbe Beograd, Bukurešt, Moskva). Njegovi eksperimenti s geometrijskim oblicima ubrajaju se u prve apstraktne likovne radove u Hrvatskoj („Pafama”, 1922., kratica za njemački pojam „Papierfarbenmalerei”, odnosno kolaž od obojenog papira, prva apstraktna kompozicija hrvatske moderne umjetnosti koja se odlikuje konstruktivističkim značajkama, što je tada bio sinonim za europsku avangardnu umjetnost). Od 1930-ih slika nadrealističke prikaze ispunjene tjeskobom i zlim slutnjama. U ratnim godinama bilježi fantazmagorična stanja strepnje i straha, a poslije rata slika u duhu nadrealističke poetike.⁶ Iz godina netom prije Drugog svjetskog rata (1939. – 1941.?)

⁵ Mikac, Marijan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 7. 8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40697>>.

⁶ Seissel, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 7. 8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55199>>.

svakako je zanimljiv njegov nadrealistički portret Ive Steinera, o kome smo u kontekstu Kahnweilerove posvete njegovu bratu Ivi već u ovome radu pisali (Osječki zbornik br. XXXVII).⁷

Kombinacija Mikac – Seissel iz 1923. godine u izdanju beogradskog Zenita svakako je posebna knjiga, kao što su uostalom i sve knjige ako ih bolje promotrimo.

Među brojnim izdanjima Tipografije d. d. Zagreb, čije su korice ilustrirali poznati hrvatski slikari Trepše, Gecan, Uzelac i dr., ipak sam izabrao samo knjigu Herberta Geoga Wellsa „Borba svjetova” („The War of the Worlds”). I to ne samo zbog atraktivnog i aktualnog naslova nego i zbog ekspresionističke i futurističke ilustracije korica u boji Milivoja Uzelca.

Malen format, gotovo džepne knjige (19 x 13, šivano, 204 str.), loš papir i nedostatak ilustracija u tekstu govore o popularnom izdanju, čije su atraktivne korice (ofset u boji) trebale dodatno privući kupca tog svjetskog klasika. Djelo je prvi put objavljeno još 1898., no George Orson Welles je 1938. kao redatelj i narator radijskom adaptacijom tog romana izazvao paniku kod slušatelja, što se može slobodno reći i za korice koje odišu panikom.

Iako je potpis u donjem desnom uglu teško čitljiv, gotovo je sigurno riječ o Milivoju Uzelcu, članu tzv. praške četvorke (Uzelac, Trepše, Gecan, Varlaj).

Na naslovnici ručno ispisan nečitak *ex libris*.

Iako je jasna namjera nakladnika da atraktivnim koricama dodatno privuče kupce i čitatelje, ipak je neobično da nigdje ne navodi autora ilustracije. Čak ni u popisu ostalih izdanja (ovdje na kraju) ni kod jednog nije naveden ilustrator/slikar, iako je riječ o mladim, ali tada već etabliranim slikarima. To je uostalom karakteristično za Tipografiju d. d. Zagreb, čija izdanja ipak zaslužuju posebnu pozornost i istraživanje.

Sl. 9a i 9b. Ilustracija Milivoja Uzelca i njegov potpis na koricama „Borba svjetova” Herberta Geoga Wellsa

⁷ U fondusu Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu pod naslovom U spomen na Ivu Steinera.

Iste godine u nakladi M. Šeka u Zagrebu izdan je i roman Louisa Couperusa „Zaljubljeni magarac”, koji ilustrira drugi član tzv. praške četvorke Marijan Trepše. Maloga je formata (korice 19,3 x 13,5, šivan, 168 str.), a obrez je neujednačen s manjim popravcima korica. Pokraj ilustracije u obliku maskerona na koricama u tekstu otisnute su još tri crno-bijele ilustracije, reprodukcije Trepšeovih bakropisa (između stranica 32-33, 64-65, 144-145). Umnogome podsjećaju na nekoliko Trepšeovih bakropisa iz 1920.⁸

Ilustracije su otisnute na kvalitetnom i posebno obrezanom papiru i čini se da se ipak nije riječ o ofsetu (posebice ako se pogleda treća ilustracija, bakrorez?), ali bez autorova potpisa jer je na samoj naslovnici to istaknuto. Korice i naslovnica otisnute su u standardnoj crno-crvenoj kombinaciji. Na koricama je sačuvana i naljepnica s oznakom nepoznate knjižnice.

Ovo izdanje (tisak u nakladi M. Šek) manje etabliranog nakladnika očigledno opremom dodatno podiže vrijednost i važnost vlastitih izdanja te predstavlja malu galeriju Trepšeovih bakropisa, odnosno ovu knjižicu čini upravo „lijepom knjigom”.

Sl. 10a i 10b. Korice i ilustracija Marijana Trepšea za roman „Zaljubljeni magarac” Louisa Couperusa

I „Careva kraljevina” Avgvsta Cesareca, „roman o nama kakvi smo bili”, posebna je knjiga ne samo po sadržaju. U nakladi poznate Knjižare Vinka Vošickog u Koprivnici izdana je 1925. sa sjajnom ilustracijom korica Ljube Babića (L.B.). Otisnuta na „novinskom papiru” i obrezana nejednako „à la français”, ova knjiga na 371 stranici (19 x 12,5 cm) podsjeća na jeftina francuska izdanja iz istog razdoblja (mekane korice i hrbat bez teksta). Arci su loše povezani koncem, a listovi zbog nejednaka obreza teški za listanje. Čini se da knjiga nije nikada ni čitana, što može potvrditi i neobičan dodatak Ispravci na kraju knjige: „Usljed tehničkih poteškoća, razumljivih već po tome da boravište autorovo nije istovetno s mestom gde mu se delo štampalo, potkrale su se u štampi pogreške od kojih tu ispravljamo samo krupnije, pa molimo čitaoca da ih, uz

⁸ Praška četvorica Uzelac, Trepše, Gecan, Varlaj; katalog izložbe, Zagreb, 2013., str. 60, kat. br. 54-56.

ostale manje ispravi u tekstu.” Prava staromodna interakcija, koja nažalost nije urodila plodom, jer nismo pronašli nijedan ručno upisan ispravak, ali smo odmah na naslovnici uočili pogrešku „Nakladna knjižare V. Vošickog u Koprivnici” umjesto „Nakladom...” To potvrđuje i pregled svih listova, tijekom kojeg su se teško odvajala, a miris starog papira bio je vrlo intenzivan, što nekomu može smetati, ali to su knjige. Označeni su i arci u donjem desnom uglu (24). Tekst je otisnut latiničnim pismom, ekavskim govorom te je podijeljen na cjeline: Od predzorja do jutra (3. – 99 str.); Od jutra do podneva (101. – 223. str.) i Od podneva do večeri (225. – 371. str.).

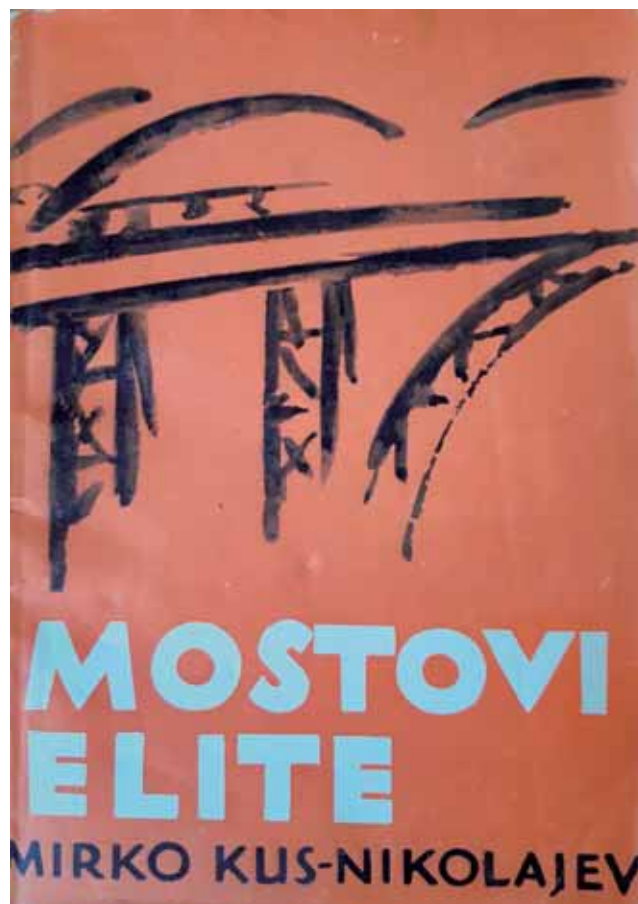
Sl. 11. Ilustracija korica Ljube Babića na romanu Augusta Cesarca „Careva kraljevinā

Knjiga se u ovakvu stanju ne preporučuje listati prije prevezivanja, a možda bi bilo najbolje pročitati izdanje iz 1946. ili 1964. godine.

O Ljubi Babiću ne želim ovdje ispisivati nepotrebne retke općepoznatih činjenica iz enciklopedija i Wikipedije o njegovu golemom i velevažnom umjetničkom opusu te pedagoškom radu, ali svakako želim iskazati divljenje upravo ovom suvremenom rješenju korica iz 1925. godine za agilnog izdavača koji nije djelovao u Zagrebu

i mladog književnika lijeve orijentacije. Bez obzira na jasnu asocijaciju bojama (žuta/crna), geometrizirani simbol za stražarnicu, kao i ručno ispisana slova, sve asocira na simboličku apstrakciju i suvremena europska kretanja u umjetnosti.

Za kraj naše tri paklene šestice „Mostovi elite” Mirka Kus-Nikolajeva iz 1940. s naslovnom ilustracijom Slavka Kopača. Možda bi neka ljepša lijepa knjiga bila bolji izbor, ali ova mi se činila iz više razloga prikladna za kraj. Kopač je Vinkovčanin, Slavonac, jedan od mnogih koji je otišao i koji se povremeno vraćao, ali koji je u inozemstvu, Parizu, postao relevantna slikarska osobnost (*art brut*, Jean Dubuffet)⁹. Pa možda i zbog samog motiva na koricama, jednostavno i brzo izvučena akvarela mosta i gotovo banalne veze naslova i ilustracije, koji je možda uvod u mostarske mostove naslikane četrdesetih godina, kakav sam nekada imao u svojoj sobi.

Sl. 12. Ilustracija korica Slavka Kopača za knjigu Mirka Kus-Nikolajeva „Mostovi elite”

Crna na crvenoj podlozi, bijela i crna tipografija, sve kao na brojnim francuskim i našim izdanjima tridesetih i četrdesetih, pa sve do danas, izdanje Knjižare A. Čelap u Zagrebu, papir običan, gotovo novinski, bez ilustracija u tekstu, otisnuto u Zagrebačkoj privrednoj štampariji, Margaretska ulica 1 (ofset). Format 20,5 x 14,5 cm

9 Annie Le Brun & Biserka Rauter Plančić, „Slavko Kopač”, Zagreb, 1997.

(približno A5 = 210 x 148), stranica 112 s oznakama araka dole lijevo (7). Na naslovnici „Mostova elite – bilješke iz političke sociologije“ citat D. S. Mereževskog iz Julijana Apostata: „Ja sam bezimenik. Prolazim gomilom nijemih ustiju i zastrta lica. Što bih mogao reći svjetini? Krivo bi razumjela već prvu moju riječ. Tajna moje ljubavi i moje slobode groznija im je od smrti.“ Da, zanimljiva misao, pa sam je prepisao.

U gornjem desnom uglu nečitak potpis vlasnika i datum: Zgb. II 12 43. U predgovoru iz lipnja 1940. u Zagrebu Mirko Kus- Nikolajev na kraju spominje da je „radništvo po svojoj socijalnoj i ekonomskoj funkciji, te konstruktivnoj snazi i značenju jedan od presudnih faktora u formiranju nove nacionalne elite“. Pa onda nešto i o Mirku Kus-Nikolajevu iz Hrvatske enciklopedije.

Hrvatski etnolog i sociolog (Zagreb, 11. V. 1896.–Zagreb, 18. III. 1961). Studirao prirodoslovne znanosti i filozofiju na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, gdje je 1924. doktorirao. Na Sveučilištu u Berlinu slušao je predavanja iz etnologije, sociologije i ekonomije. Bio kustos Etnografskoga muzeja u Zagrebu (1925. – 1933.), radio u Radničkoj komori u Zagrebu, a tijekom rata ostao u knjižnici Glavnoga ravnateljstva za promidžbu NDH. Za Kraljevine Jugoslavije i NDH uhićivan i zatvaran zbog ljevičarskoga djelovanja, a na procesima 1946. i 1948. osuđen na dvije, odnosno na 11 godina zatvora zbog „političke suradnje s okupatorom“ (pušten 1951. nakon intervencije američkoga pisca Uptonia Sinclaira). Objavio je brojna djela s područja etnologije, antropologije, sociologije i muzeologije. Inovativan je bio i njegov pristup istraživanju folklornoga likovnog izraza (*O podrijetlu licitarskog srca*, 1928.; *Hrvatski seljački barok*, 1929.; *Ekspressionizam u seljačkoj umjetnosti*, 1929.; *Psihološka sadržina u seljačkoj umjetnosti*, 1929. i dr.). Smatra se jednim od začetnika sociološke znanosti u Hrvatskoj. Bavio se temama iz opće sociologije, sociologije kulture, umjetnosti i književnosti, političke sociologije i dr. Posebice se ističu radovi koji tematiziraju problematiku funkcije u društvu (*Sociologija milieua*, 1929.) i elitizam (*Mostovi elita*, 1940.).¹⁰

O Slavku Kopaču (Vinkovci, 21. VIII. 1913. – Pariz, 23. XI. 1995.) samo osnovni podatci jer nema potrebe uz brojnu literaturu ponavljati i nabrajati. Završio Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu 1937. (V. Becić); usavršavao se u Parizu, gdje se trajno nastanio 1948. U ranim djelima prevladavaju utjecaji postimpresionizma (*Gimnazija u Klaićevoj ulici*, 1938.). U Parizu se priklonio slobodnijemu pristupu motivu i plošnoj organizaciji slike (*Dimnjak i oblaci*, 1939. – 1940). Za boravka u Italiji (1943. – 1948) slikao je akvarele obilježene nadstvarnim elementima i krajnjom kompozicijskom i prostornom slobodom (*Cirkus*, 1947.). Potkraj 1940-ih priklonio se tzv. art brutu i uz J. Dubuffeta postao jedan od najistaknutijih predstavnika toga

slikarskoga smjera (*Krava, Plava mačka, Otok bijeloga pitona*, sve iz 1949.). U 1950-ima i 1960-ima slike mu postaju intimnije i poetičnije, a sliku gradi različitim materijalima (osim bojom služio se pijeskom, gumom, kovinama). Izrađivao je keramiku i skulpture od kamena, drva, papira, stakla i ugljena na kojima su uočljive figuralne reminiscencije, osobito u djelima kojima se približio art brutu. Bavio se ilustracijom i grafičkim dizajnom.¹¹ Treba reći da je Kopač boravio za vrijeme NDH u Mostaru kao profesor (1941. – 1943.), odakle odlazi u Italiju. Sjajan pregled njegova umjetničkog djelovanja prikazan je na izložbi u Meštrovićevu paviljonu u Zagrebu potkraj 2021. godine.

I što reći umjesto zaključka a što nije već rečeno. Pa svakako da je svaka knjiga predmet, muzejski predmet, arhivski dokument, umjetnički ili barem obrtnički uradak, naravno uz to što je književni ili znanstveni uradak. U brojnim su primjerima upravo intencije izdavača, odnosno književnika i umjetnika knjizi dati ambivalentnu, jednakoznačnu vrijednost kao umjetničkom i književnom djelu, što su ovdje samo neke knjige, koje možemo i nazvati lijepim knjigama. No ovdje je dio knjiga učinjen privlačnim čitateljima samo naslovnom ilustracijom korica poznatih umjetnika, ali su time postale na neki način umjetnička, likovna djela, osobito ako su ilustracije rađene posebno za određeno izdanje.

Nažalost, brojne originalne ilustracije izgubljene su u tiskarama ili tijekom burnih vremena pa nam knjige ostaju kao jedini izvor. Stoga svatko od nas može držati svoje umjetničko djelo u rukama, katkad i rijetko umjetničko djelo, a da ne mora odlaziti u galeriju ili kupovati na aukcijama. Buvljak je dobro mjesto za potragu.

Ipak, čini se da je pri inventiranju, objavljivanju i izlaganju ovakvih knjiga potrebno više pozornosti posvetiti i nekima ovdje opisanim sadržajima, koji uglavnom ostaju izvan protokola, pa onda i izvan mogućnosti uvida i, naravno, interesa.

Nažalost, na policama su nevidljive, pa sam „Bordell“ Curta Corintaha s ilustracijom Cesara Kleina (Berlin, 1920.) uramio, naravno s vratašcima za zamjenu. Jer nije dobro da je predugo izložena svjetlu. Dok ovo završavam, novi naslov, Hermann Bahr „Expressionismus“, Delphin-Verlag Muenchen, 1916., s ilustracijom F. H. Ehmckea ulazi u okvir, ali sa zamjenskim koricama izrađenim na suvremenom pisaču.

¹⁰ Kus Nikolajev, Mirko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15. 8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34764>>.

¹¹ Kopač, Slavko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15. 8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33044>>.